

УЧИЛИЩНА ПРЕВЕНЦИЯ НА УПОТРЕБАТА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА ПРИ УЧЕНИЦИ ОТ V – VII КЛАС

Пенка Кожухарова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Целта на изследването е да бъдат очертани тенденции в употребата на тютюн и алкохол при ученици от V до VII клас и да бъдат набелязани проблемни аспекти и мерки при реализиране на училищно базирана програма за превенция на употребата на психоактивни вещества (ПАВ). Представени са основните цели, структура, съдържание и технология на реализиране и управление на програмата. Проучването е проведено през 2017 г. чрез анкетен метод с 1396 ученици от VII клас от 36 училища в Североизточния регион. Като индикатори за оценка на състоянието на употребата на тютюн и алкохол са приети: честотата на употреба, възраст на първи опити, модели на употреба и полова диференциация. Проучени са рискови и предпазващи фактори, свързани с ролята на семейната и приятелската среда, индивидуално-личностните характеристики на учениците. Педагогическите аспекти при приложение на програмата са оценени чрез информираност и нагласи на учениците към употребата на психоактивни вещества, учебни програми, методи и форми на превантивна дейност. Формулирани са изводи и насоки за приложение на програмата в училищата.

Ключови думи: здравно образование; училищна превенция на употребата на наркотици; законодателство; учители; студенти; рискови фактори; защитни фактори

Превантивната дейност и контролът върху разпространението и употребата на психоактивни вещества са свързани с многосекторни, интегрирани програми и политики, които отчитат общите тенденции и регионалната специфика. Проучванията през последните години разкриват известна динамика в основните индикатори за употребата на психоактивни вещества. Според годишния доклад на Европейския център за мониторинг на наркотиците и наркоманиите (EMCDDA) се запазва равнището на употреба на незаконна дрога и намалява употребата на легални психоактивни вещества (ПАВ)¹⁾. Същевременно изследванията отчитат нарастваща тенденция за употреба едновременно

но на няколко вида, включително комбиниране на разрешени вещества като алкохол и забранени наркотици, използване на неопиоидни вещества, както и появата и разпространението на нови психоактивни продукти.

През 2013 г. по-малко от половината от всички държави от ЕС докладват пред EMCDDA, че изцяло са осъществили политики за превенция на употребата на ПАВ в училищата²⁾. Повишаването на осведомеността и консултациите остават най-разпространените превантивни дейности за достигане до подрастващите, за които се счита, че са изложени на риск от злоупотреба. Повечето държави от ЕС са провели специфични програми и/или мерки, насочени към отлагане на първата употреба на наркотици, които се основават на универсално структурирани програми за превенция (Caria, at al., 2011; Voglat, al., 2012).

Националните проучвания разкриват повишаване броя на децата и учениците, които консумират и злоупотребяват с психоактивни вещества, отчита се тенденция за спадане на възрастовата граница (Apostolov, at all, 2009; Dimitrov, 2011). Запазват се нивата на употреба в някои проблемни области, като употребата на канабис. Налице са тревожни данни за промени, отнасящи се до пазара на синтетични наркотици и по-точно, до разширяване на кръга на предлаганите вещества под формата на дизайнерска дрога.

Формите на употреба се влияят от диспропорциите в икономическото развитие на различните страни и от общото производство на ПАВ в света. Това е отразено в текущия доклад на Европейския съюз (ЕС) за противодействие в областта на наркотиците (2018). В него се акцентира върху необходимостта от по-добра европейска координация в международната дейност и необходимостта да бъдат реализирани програми на регионално и местно ниво за намаляване на търсенето и предлагането на ПАВ. Многокомпонентните програми често се прилагат като инструменти, за намаляване употребата на психоактивни вещества в началото на юношеството (Botvin, 2003: 772; Popov, 2002). Констатирано е, че превантивните програми повишават своята ефективност, когато разглеждат употребата на всички форми на наркотици, самостоятелно или в комбинация, включително употребата от непълнолетни на законни наркотици – цигари или алкохол; употребата на нелегални наркотици – марихуана или хероин, и неуместната употреба на законно получени вещества – инхаланти, лекарства, стероиди (Barakyan, Mizova, 2011; Botvin, 2003: 18). Те трябва да са насочени към вида на проблемната злоупотреба с наркотици в местната общност (Hawkins, Catalano and Arthurp, 2002: 17).

Тези тенденции се отчитат и в международен план (Vogl, at all, 2012: 429). В Стратегията на Европейския съюз за борба с наркотиците (2013 – 2020 г.)³⁾ се възприемат нови подходи и се разглеждат предизвикателства, които са набелязани през последните години, като се отчита необходимостта да се повиши качеството, обхватът и разнообразието на услугите за намаляване на

търсенето на дрога. Акцентиращ се и върху необходимостта от подобряване на предлагането и ефективността на програмите за превенция и повишаване на информираността за рисковете от употребата на забранени наркотични вещества и други психоактивни вещества, както и за последствията от това.

Спазвайки основните рамки на европейската политика за наркотиците, България прие Стратегия за борба с наркотиците и План за действие за нейното изпълнение (2014 – 2018 г.)⁴⁾. В Стратегията като основни задачи в областта на намаляване на търсенето на наркотици са включени:

- дейности, свързани с повишаване информираността и консултиране на учениците по отношение на превенцията на употребата и злоупотребата с наркотични вещества, които ще се осъществяват в рамките на часа на класа или в извънкласни форми;

- организиране на обучения на учители, психолози и медицински работници в училищата по проблемите на превенцията на употребата и злоупотребата с наркотични вещества;

- разработване и прилагане на програми и мерки за работа със семейства по въпросите, свързани с превенцията на употребата и злоупотребата с наркотични вещества сред децата.

Съвременните подходи насочват вниманието при планирането и реализирането на превантивни програми върху рисковите и защитни фактори за употреба на ПАВ, повишаване на общите социални и личностни умения на подрастващите през ранните етапи на експериментална употреба. При планиране на училищните програми е необходимо е да бъде отчитано потенциалното въздействие на специфичните рискови и защитни фактори (Turhan, at al., 2017: 536). Те засягат хората от всички групи, но могат да имат различен ефект в зависимост от възрастта на лицето, пола, етническата принадлежност, културата, социалната и околната среда (Moon, 1999: 1063; Oetting, at al. 1997: 112). Взаимодействието с ученици по начин, по който се признава реалността на произхода и изживяванията им, създава възможност за смислен ученически принос към образованието относно програмите за превенция на злоупотребата с наркотици. Учениците реагират позитивно, когато са признати индивидуалните им нужди и нуждите на тези, които употребяват или не наркотици, когато каналите за обсъждане са отворени, без да се толерира употребата на наркотици.

Колкото по-рано се реализират стратегии за превенция, толкова по-вероятно е те да бъдат ефективни. Насочването на превенцията към специфичните нужди и опит на целевите групи се превръща в ключов принцип за успешно действие за превенция (Ivanov, 2005; Vogl, at al., 2012 : 415 – 422).

В проучване, проведено през 2012 – 2014 г. с 3526 ученици в V – VIII клас от 45 училища от Североизточния регион в областите Варна, Добрич, Шумен, Разград, Търговище и Силистра⁵⁾ е констатирано, че в периода от пети до осми клас се наблюдава процес на преминаване от инцидентна към устойчива употреба

ба на тютюн и алкохол (Kozhuharova, 2012)⁶⁾. Установява се специфична разлика в модела на употреба на двете психоактивни вещества. Всеки десети от петокласниците пуши инцидентно. При прехода в седми клас процентът на инцидентно и устойчиво пушещи се увеличава в сравнение с шести. В осми клас приблизително една пета от учениците пушат всеки ден, а 13,6% – няколко пъти през седмицата. В VIII клас процентът на момичетата, които употребяват тютюн, се увеличава. Експериментирането с тютюнопушене във възрастта 8 – 10 г. се свързва с инцидентна употреба в по-късен период. При направени първи опити в началото на прогимназиална степен се увеличава вероятността от устойчива употреба. Значими рискови фактори са пасивното пушене на детето и тютюнопушенето на майката или на друго дете в семейството.

В периода от V до VII клас групата на учениците, които не употребяват алкохол, намалява значимо при преминаване в следващ клас. В V клас две трети (62,7 %) посочват, че не употребяват, докато в VIII намаляват до една четвърт (25%). За разлика от тютюнопушенето периодът между 8 и 10 г. е посочван най-често като начален за първи опити на употреба както от инцидентно, така и от устойчиво употребяващите.

Моделите на употреба от възрастни и връстници, лесната достъпност на тютюневи и алкохолни продукти пораждат риск от слаб себеконтрол и ниска критичност към личната или чуждата употреба. Наблюдава се процес на формиране на социални стандарти, които допускат и подкрепят употребата, но на този етап все още ученическата общност толерира инцидентната употреба и консумацията има демонстративен характер. Това се потвърждава от тенденцията, че приятелската среда се възприема като подкрепяща за по-голяма част от учениците с инцидентна употреба в сравнение с групата с устойчива употреба и групата на неупотребяващите.

Познанията за рисковете от употребата на ПАВ са важен предпазващ фактор за значима част от учениците. Като предпочитан източник на информация те посочват семейството, училището и медиите. Половината от всички изследвани групи предпочитат представянето на теми, свързани с употребата на ПАВ, да става в няколко поредни години в часа на класа. При определяне на клас в училище, от който е добре да бъдат разглеждани проблеми, свързани с употребата на ПАВ, две трети от учениците посочват пети клас за тютюнопушене и алкохол и седми клас за представяне на проблеми, свързани с наркотиците.

Натрупаният изследователски опит води до по-добро познаване и разбиране на генетичните, невробιологичните и поведенческите фактори, които могат да бъдат свързани с началото на употреба и развитието на зависимост към психоактивните вещества от младите хора. Това познание показва, че хората могат да са „предразположени“ към употребата на вещества и че реалното участие в това поведение зависи от техния опит и от влиянието на социалната среда от микро- към макрониво.

Значима част от проучванията се основават на линейна корелация, което предполага, че ако е налице значима зависимост между един или няколко рискови фактора и употребата на психоактивни вещества, то превенцията трябва да е насочена към премахването им (Kyrrestad, et al., 2014: 34). За да бъде ефективна тази дейност, е необходимо да се отчита как тези рискови фактори си взаимодействат и развиват. Ако при някои ситуации прогнозната стойност на рисковите фактори е неубедителна, става неразумно и неефективно планирането на интервенции по модели, в които те са с висока стойност на значимост. В теоретичен план, търсенето на причинно-следствена връзка, а понякога и на предсказуема сигурност невинаги е полезно за практическите интервенции. Това предполага както добро познаване на рисковите фактори и зависимостите между тях, така и отчитане на специфични условия, които определят модела на функционирането им на местно ниво на превенция (Lemstra, al., 2010: 12 – 14).

При училищно базираните програми за превенция учителите са преки субекти в планирането и реализирането на програмите. Поради това тяхната информираност и умение за отчитане на рискови и предпазващи фактори в общността е от особено значение.

За да бъдат разкрити потребности и проблемни аспекти при реализиране на превантивни дейности в училище, през 2012 – 2014 г. е проведено анкетно проучване с 438 учители на ученици V – VIII клас от посочените училища (Kozhuharova, 2015)⁷⁾. Изследването констатира, че при анализ на проблема за употребата на психоактивни вещества (ПАВ) от учениците учителите използват предимно неформални източници. Информацията, която получават, отразява по-глобални тенденции и невинаги е целенасочено подбрана, за да бъдат анализирани конкретни потребности и нужди от планиране на програма за превантивна дейност, която да отчита регионалната специфика и субкултурата на училището. Целите, които посочват учителите при представяне на теми в часа на класа, са ориентирани предимно към получаване на информация за вредното влияние на ПАВ. В по-ниска степен са оценени социалните аспекти на употребата, причините за разпространението на ПАВ и мерките за тяхното ограничаване. При определяне на целите и очакваните резултати трябва да бъде отчитано какво учениците вече знаят за психоактивните вещества и какво биха искали да знаят, какви са техните ценности, отношения, вярвания и схващания относно наркотиците, какви умения вече са усвоили и кои умения имат нужда да развият. При планиране и реализиране на темите в часа на класа учителите най-често реализират партньорство в рамките на училището. Необходимо е по-устойчиво взаимодействие между училището, семейството, институции по превенция на употребата на психоактивни вещества, медиите и общността. Съвместното сътрудничество трябва да се развие по отношение на планиране на политиката на действие срещу наркотиците, приложение на

програмата, реализиране на вторична превенция, насочена към непълнолетни лица в риск, развитие на училищната среда и култура, периодичен мониторинг и оценка.

Началното въвеждане на училищно базирана програма за превенция на ПАВ трябва да изпревари прерастването на инцидентната употреба в устойчива. Тя трябва да бъде насочена към намаляването на рисковите и засилване на предпазващите фактори чрез предоставяне на информация, формиране на позитивно и отговорно отношение към личното здраве, подобряване на социалните умения за справяне с рискови ситуации, обучение за контролиране и справяне с емоции, осмисляне на стратегии за развитие на потребностите, способностите, интересите и ползотворно структуриране на свободното време. Програмите за превенция в училище, които са в комбинация с две или повече програми като семейно или обществено базирани програми, могат да бъдат по-ефективни от една-единствена програма (Spath, Redmon, 2002). За подобряване на ефикасността на програмата може да се окаже полезно съчетаването на универсалните програми със селективни – насочени към ученици в риск и техните семейства (Conrod, 2010: 89). Това предполага взаимодействие и сътрудничество между различни институции, семейството и граждански организации при планиране и реализиране на превенцията.

Методика

При отчитане на констатираните потребности и приетите нормативни и стратегически документи през 2013/2014 г. в петите класове на 26 училища от областите Варна, Добрич, Силистра, Разград, Търговище и Шумен се реализират дейности по училищно базирана програма за превенция на употребата на психоактивни вещества. Програмата се основава на пилотирана през 2008 – 2012 г. „Универсално структурирана програма за превенция на употребата на тютюн, алкохол и психоактивни вещества, базирана в училище (V – VII клас)“, въведена в пет училища на територията на община Варна – ОУ „Антон Страшимиров“, ОУ „Черноризец Храбър“, СОУ „Гео Милев“, ОУ „Христо Ботев“, СОУ „Любен Каравелов“ (Kozhuharova, 2012)⁶⁾. В периода 2013 – 2016 г. е проведено обучение по програмата с педагогически специалисти от 42 училища от региона. През учебната 2016/2017 г. са обхванати 1974 ученици от V – VII клас. В община Варна Програмата се реализира чрез дирекция „Превенции“, а в община Разград – чрез Превантивно-информационния център.

Методиката на Програмата се базира на универсалния превантивен подход, допълнен с дейности, основани на стратегиите по отношение на окръжаващата среда както и с елементи на селективна превенция.

Основна цел на Програмата е да се ограничи разпространението на употребата на психоактивни вещества сред учениците чрез реализиране на първична превенция в пети, шести и седми клас, насочена към консумацията и злоупотребата с психоактивни вещества с акцент върху алкохола и тютюна.

Основна целева група са участниците в образователния процес: ученици от V, VI и VII клас на СУ, педагогически специалисти – директори на училища, учители, училищни психолози, педагогически съветници, училищни лекари и медицински сестри, родители.

Вторична целева група са представители на институции и организации, професионално ангажирани с работа в училищната общност (социални работници от отдел „Закрила на детето“, районни инспектори ДПС, експерти в местни комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, държавни и общински структури и неправителствени организации, осъществяващи превантивни програми на територията на училището и др.).

Специфични цели

1. Да се разширят знанията на учениците за различните аспекти на употребата на психоактивни вещества, влиянието им върху здравето и личностното развитие чрез предоставяне на обективна и достъпна информация, изграждане на мотивация и поведенчески умения за водене на здравословен живот.

2. Да се предотврати възникването на негативни здравно-социални последици, свързани с наркотици, алкохол и други психоактивни вещества сред ученици, за които ясни индикатори (напр. опит с психоактивни вещества, асоциално поведение, обкръжение с висока наличност на употреба на ПАВ) показват възможност от развитие на проблемна употреба на по-късен етап в живота чрез превантивна работа с деца в риск.

3. Да се постигне трайна позитивна промяна в културните и социалните характеристики на училищната среда, влияещи върху избора на подрастващите относно употребата на наркотици чрез подкрепа на училищната политика и мениджмънт за осигуряване на защитена социална среда.

Основни принципи

Основните принципи при реализиране на училищно базираната програма са свързани с:

- осигуряване на възможност за участие на цялата училищна общност в процеса на взимане на решения от ниво на оценка на потребностите и генериране на идеи до провеждане на училищни инициативи и оценяването им;
- насоченост на образователните компоненти на планираната и реализирана програма към ограничаване на рисковите и засилване на предпазващите фактори за употребата на алкохол, тютюн и нелегални психоактивни вещества от учениците;

- прилагане на цялостен, системен общоучилищен подход. Развитие на училищната среда и култура, които да благоприятстват устойчивостта на резултатите от реализирането на Програмата;

- повишаване на професионалната компетентност на педагогическите

специалисти за приложение на Програмата и за използване на набор от стратегии за учене, използване на ресурси и техники за оценяване потребностите на учениците, свързани с превенцията на употребата на ПАВ;

- осъществяване на интегративни връзки между образователните резултати на Програмата и темите за здравно и гражданско образование по дисциплини от учебния план в V, VI и VII клас на СУ;

- взаимодействие и развитие на сътрудничество между училището, семейството и общността при осъществяване на превантивни дейности;

- периодична оценка на реализирането на Програмата в контекста на училищната и образователната политика за превенция на употребата на ПАВ сред учениците.

Структурата и съдържанието на Програмата са обособени в следните модули.

Модул 1. Обучение на педагогически специалисти за развитие на общоучилищен подход за превенция на употребата на психоактивни вещества

При училищно базираните програми за превенция педагогическите специалисти са преки субекти в планирането и реализирането на програмите. Поради това тяхната информираност и умение за отчитане на рискови и предпазващи фактори в общността е от особено значение.

Основна цел: развитие на професионални и социокултурни компетенции у педагогическите специалисти за създаване на безопасна и подкрепяща училищна среда и представяне на информация, свързана с превенция на употребата на ПАВ от учениците в V, VI и VII клас с акцент върху употребата на алкохол и тютюневи продукти.

Обученията за педагогически специалист по Програмата се провеждат на две нива – базово и надграждащи. Базовото обучение е предназначено за всички педагогически специалисти. В съдържателен аспект то е разработено в съответствие с Наредбата за приобщаващо образование от 2016 г., раздел IV „Изграждане на позитивен организационен климат и на подходяща психологическа среда за подкрепа за личностно развитие“⁽⁸⁾ и Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. Разработено е в съответствие с Наредба за приобщаващо образование от 2016 г., приета с ПМС № 286 от 04.11.2016 г. – раздел IV „Изграждане на позитивен организационен климат и на подходяща психологическа среда в детските градини, училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие“, и Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование от 2016 г., в сила от 11.10.2016 г.⁽⁹⁾.

След предварително проучване на интересите и потребностите на педагогическите специалисти от продължаваща квалификация в обучението са включени теми, структурирани в два основни модула.

Модул „Общоучилищен подход за превенция на употребата на наркотични вещества“:

- същност и подходи на превантивната дейност за преодоляване на употребата и злоупотребата с наркотични вещества – видове превантивни програми;
- нормативни документи за превенция на употребата на наркотици;
- състояние на употребата на ПАВ от учениците;
- психоактивни вещества – видове, модели на употреба; биологични механизми за въздействие;
- рискови и защитни фактори за употребата на ПАВ – личността и социалният атом на човека в риск и зависимостта от дрогите.

Изведени са институционални политики за подкрепа на гражданското, здравното, екологичното и интеркултурно образование.

Модул „Училищно базирана програма за превенция на употребата на наркотични вещества V – VII клас“:

- основни цели и принципи на училищно базираната програма за превенция на употребата на ПАВ;
- съдържание на програмата;
- методи, техники и форми за реализиране на програмата;
- развитие на училищната политика и култура за превенция на употребата на алкохол, тютюневи продукти и психоактивни вещества – програми, планове и мерки за превенция;
- взаимодействие със семейството и заинтересованите страни в процеса на превенция;
- оценяване на програмата и риска от употреба на ПАВ от учениците;
- ресурси за информация и повишаване на професионалните компетентности.

За нуждите на това обучение е разработен и информационен наръчник за учители и информационни материали. В рамките на обучението ще се обсъждат и теми, в които учителите ще бъдат подтикнати да преразгледат и преформулират собствените си възгледи, схващания и модели на поведение за тютюнопушене, употреба на алкохол или на други психоактивни вещества.

Надграждащите обучения са предназначени за класни ръководители и учители, водещи учебни предмети в културно-образователните области „Природни науки и екология“ и „Обществени науки и гражданско образование“. Фокусът на обучението при класните ръководители е насочен към това да се подпомогне тяхната работа да анализират и оценяват рисковите фактори върху учениците и да предприемат превантивни и корективни мерки за справяне с тях. Учителите в културно-образователните области „Природни науки и екология“ и „Обществени науки и гражданско образование“, които имат желание да интегрират теми, свързани с психоактивните вещества в съдържанието на учебните предмети.

Модул 2. Обучение на ученици по „Програма за превенция на употребата на наркотични вещества от ученици в V, VI и VII“.

Основна цел: придобиване на знания за рисковете от употребата на алкохол, тютюн и нелегални наркотици, формиране на позитивно и отговорно отношение към личното здраве и здравословния начин на живот, овладяване на социални умения за справяне с рискови ситуации за употребата на дрога.

Образователните резултати, свързани с психоактивните вещества, са обвързани с темите за здравословен начин на живот от учебните програми в съответните класове, темите от часа на класа и извънкласни форми, които може да осигурят продължителност и връзки с други аспекти от личностното развитие на учениците. Планираните резултати са в съответствие с посочените знания, умения и отношения на учениците от прогимназиален етап на основната образователна степен, изведени в рамковите изисквания за резултатите от обучението по здравно образование в областта на компетентност „Превенция на употребата на психоактивни вещества“ (чл. 14, ал. 2, т. 2)⁹⁾ и са свързани с уменията на ученика:

- да описва и обяснява: свойствата и въздействията на различните психоактивни вещества – цигари, алкохол, лекарства и наркотици, и тяхното съчетаване върху различните възрасти в краткосрочен и дългосрочен план; спецификата на създаване на зависимост при различните психоактивни вещества; нормативната/законовата база във връзка с употребата и разпространението на психоактивните вещества;

- да демонстрира умения за отказ и справяне със ситуации на предлагане на психоактивни вещества – умения за настойчивост (асертивност), за устояване на натиск; анализира последствията от употребата на психоактивни вещества в личен, семеен и социален план; осъзнава, че употребата или неупотребата на психоактивни вещества е въпрос на личен избор и отговорност;

- да анализира причините, факторите и личните мотиви за избора по отношение на употребата или неупотребата на психоактивни вещества; избягва употребата на психоактивни вещества.

По отношение на веществата в V и VI клас фокусът е насочен към легални вещества – тютюн, алкохол и анаболни стероиди, а в VII клас – към канабис, стимуланти (амфетамини, кокаин, екстази), нови психоактивни вещества (в т.ч. и legal highs) и рискова употреба на алкохол и психоактивни вещества.

Методи и техники за реализиране на Програмата. При реализиране на програмата е планирано използването на методи и форми, които насочват учениците към активна познавателна дейност и общуване: беседа; дискусия; работа в малки групи; решаване на казуси; мозъчна атака; ролеви игри; работа с електронни източници на информация; разработване на постери, колажи, комикси; презентации; провеждане на анкети и интервюта с възрастни и връстници, наблюдения и експерименти, състезания.

Форми за организиране на образователните дейности. Превантивната дейност по „Програма за превенция на употребата на тютюн, алкохол и наркотични вещества от ученици в V, VI и VII клас“ се реализира през учебната година чрез 3 до 5 теми в часа на класа и интегрирано чрез учебното съдържание по учебните предмети „Човекът и природата“ в V и VI клас и дисциплините „Биология и здравно образование“ и „Химия и опазване на околната среда“ в VII клас. Програмата създава възможност за осъществяване на интегративни връзки с теми и дейности, свързани със здравословния начин на живот и превенция на употребата на психоактивни вещества по учебни предмети от културно-образователните области „Физическа култура и спорт“, „Изкуства“ и „Бит и технологии“ в съответните класове. Програмата допълва възможностите за осъществяване на извънкласни дейности, свързани с превенция на употребата на наркотични вещества. Възможностите за интегриране на теми и дейности по Програмата са планиране в годишните разпределения за час на класа (V – VII клас), залагат се в годишните разпределения по съответните учебни предмети в началото на учебната година в съответствие с учебните програми за класовете V, VI и VII, Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование, Наредба за приобщаващото образование от 2016 г., приета с ПМС № 286 от 04.11.2016 г., стратегическите и плановите документи на училището и приетия Правилник за вътрешен ред.

Модул 3. Обучение на ученици за работа по подхода „Връстници обучават връстници“

Основна цел: обучение на ученици за представяне на информация и дейности, свързани с превенцията на употребата на психоактивни вещества.

Дейностите, при които се използва методът „Връстници обучават връстници“, се изпълняват от екипи от връстници, организирани в училищната общност. Екипите се формират под ръководството на педагогически съветник или друг специалист според приетите в училището правила.

Тематичен обхват: чрез използване на интерактивни методи участниците в екипите от връстници преминават обучение по теми от Програмата. В процеса на работа у тях се развиват общи социални умения и умения за самоуправление: ефективна комуникация, работа в екип, взимане на решения, управление на стреса, формиране на просоциални контакти и приятелски връзки. Участниците се учат да идентифицират различни видове манипулативно въздействие и усвояват стратегии за противодействие и отказ. У тях се формират умения за представяне на Програмата пред връстници и търсене на информация за превенция на употребата на психоактивни вещества.

Модул 4. Работа с родители за превенция на употребата на ПАВ

Основна цел: повишаване знанията на родителите за психоактивните

вещества и формиране на умения за общуване с подрастващите по теми, свързани с употребата на наркотици.

Тематичен обхват: училищата подпомагат родителите, като им предоставят информация за въпроси, свързани с рисковите и предпазващите фактори за употреба на ПАВ. Обсъждат се модели, които да ги насочат как могат да помогнат при проблемите, свързани с употреба на психоактивни вещества, като моделиране на отговорна употреба на алкохол и тютюневи продукти в семейството, обсъждане на темата за употребата на наркотици от децата, поставяне на ясни семейни правила. Информацията е достъпна за семейства с различен социокултурен статус и може да бъде адаптирана към различни нива на умения и компетентности на родителите.

Взаимодействието със семейството в програмата се реализира чрез информационни сесии за родители, включване в дискусии с учениците, викторини, конкурси или състезания, участие при разработване на учебни проекти или в дейности, свързани с промоция на здраве, родителски срещи и консултации.

Модул 5. Сътрудничество с общността при реализиране на първична превенция на употребата на ПАВ. Промоция на здравословен начин на живот в училищната общност и подкрепа в развиването на училището като защитена социална среда

Основна цел: осигуряване на подкрепяща обществена среда в процеса на превантивна дейност на консумацията и злоупотребата с алкохол, тютюневи продукти и нелегални наркотици.

Тематичен обхват: информирание на общността за целите и проблемните области на училищната програма за превенция на употребата на психоактивни вещества. Осигуряване на подкрепяща околна среда за превенция на употребата на алкохол и тютюнопушене сред учениците. Училищната среда трябва да благоприятства за постигането на образователните резултати, както и за изграждането на продуктивни партньорства. Учениците реагират позитивно на училищна среда, обхващаща културата, обществената среда, характера на общността, в която имат усещането, че се отнасят с тях справедливо. В този модул са планирани превантивните кампании, които се реализират на територията на училището или в общността и са насочени както срещу психоактивните вещества, така и към други актуални проблеми от личностното развитие на младите хора и рисковото поведение.

Структурата и дейностите на Програмата са в съответствие с общите правила, заложиени в Наредба № 6 за условията и реда за осъществяване на програми за превенция на употребата на наркотични вещества на Министерството на здравеопазването (МЗ) и Министерството на образованието и науката (МОН), както и с принципите за работа, дефинирани в Европейските стандарти за качество на превенцията на употребата на наркотици¹¹⁾.

Дейностите по Програмата периодично се актуализират съобразно потребностите и измененията в нормативните и планови документи.

Мониторинг и оценка. Периодично се извършва мониторинг върху реализирането на програмата. Въпреки че учените твърдят, че многокомпонентните програми са по-ефективни от еднокомпонентните, много училища не успяват да инвестират време и ресурси във всички компоненти (Malmberg, at al., 2014; Taglianti, at al., 2014). Това предполага системен мониторинг, оценка и развитие на Програмата.

Целта на изследването е да бъдат очертани тенденции в употребата на тютюн и алкохол при ученици от V до VII клас и да бъдат набелязани проблемни аспекти и мерки при реализиране на училищно базирана програма за превенция на употребата на психоактивни вещества (ПАВ).

Обект на проучването са равнището и моделите на употреба на тютюн и алкохол сред ученици от V до VII клас.

Предмет на изследването са зависимости между рискови и предпазващи фактори за употребата на тютюн и алкохол от учениците в контекста на разработване на училищно базирана програма за превенция на ПАВ.

През 2016 – 2017 г. е извършено контролно проучване на информацията и нагласите на 683 ученици в VII клас, включени в Програмата, по проблеми, свързани с употребата на ПАВ и реализирането на превантивната дейност в училището, семейството и общността. Резултатите са сравнени с контролна група от аналогичен брой ученици (683), които не са включени в дейности по Програмата.

Като индикатори за оценка на състоянието на употребата на тютюн и алкохол са приети: честотата на употреба, възраст на първи опити, модели на употреба и полова диференциация. Проучени са рискови и предпазващи фактори, свързани с ролята на семейната и приятелската среда, индивидуално-личностните характеристики на учениците и педагогическите аспекти при реализиране на училищно базирана програма за превенция на употребата на ПАВ.

Анализ на резултатите от реализиране на Програмата

1. Честота на употребата на психоактивни вещества, възраст на първи опити, модели на употреба

Честота на употребата. Констатира се значимо намаляване на дела на учениците, които пушат инцидентно – няколко пъти през седмицата (ЕГ – 6,13 %, КГ– 15,7 % – стойността на критерия на Стюдънт е $t = 5.77$ при $tr = 3, 31$ ($p < 0, 001$). Наблюдава се увеличаване на разликата между двете групи при учениците, които пушат всеки ден – ЕГ – 6,13 %, КГ– 9,3 % е $t = 2, 23$ при $tr = 1, 96$ ($p < 0, 05$). Констатира се значима разлика по полов признак в ЕГ. Сред учениците, които пушат, устойчиво преобладават момичетата. Запазва се съотношението при употреба „няколко пъти в годината“ (ЕГ – 10, 6 %, КГ – 11,67%).

Начало на тютюнопушенето. Средната възраст, в която се правят опити за тютюнопушене, е 8 – 12 години. Констатира се отлагане във времето на първата изпушена цигара при учениците, включени в програмата – $M = 10,23$, $SD = 1,39$, докато за значим дял от изследваните от КГ това се случва в периода 10 – 14 г. – $M = 12,81$, $SD = 2,07$ (табл. 1).

Таблица 1. Средна възраст на начална употреба на тютюн от учениците от ЕГ и КГ

Употреба на тютюн	Xmin	Xmax	R	M	SEm	SD	V %	As	Ex
Опитал за първи път тютюн (ЕГ)	5	14	10	10,38	0,21	2,44	23,50	-0,99	0,16
Изпушил първата цигара (КГ)	6	12	11	10,23	0,22	1,39	13,58	-1,35	1,47
Опитал за първи път тютюн (ЕГ)	4	14	10	10,30	0,13	2,24	21,74	-0,92	0,16
Изпушил първата цигара (КГ)	5	14	10	12,81	0,13	2,07	16,15	-1,32	1,78

$n = 683$ (ЕГ) $n = 683$ (КГ)

Модел на употреба. Намалял е процентът на употребата на тютюн при събиране с приятели (ЕГ – 7,88 %, КГ – 13,13 % – $t = 3,19$ при $tp = 2,58$ ($p < 0,01$)). Употребата на тютюн, когато ученикът е сам или когато е на дискотека, и за двете групи се свързва с модела на устойчиво тютюнопушене. При тези деца се констатира повече рискови фактори, свързани с проблеми в семейната среда и отношенията с връстниците, затруднения в процеса на обучение.

Повишен е процентът на учениците, които няма да приемат при предложение за употреба на тютюн от приятел (ЕГ – 87,59 %, КГ – 76,35 % – $t = 5,46$ при $tp = 3,29$ ($p < 0,001$)).

Значимо е намаляло присъствието на ученици от ЕГ в помещения, в които се пуши. Наблюдава се зависимост между пасивното пушене и интензивността на тютюнопушенето при учениците от КГ. При 58,3% от учениците с устойчива и при 47,9% с инцидентна употреба родителите пушат в едно помещение с детето, докато това се констатира само за една трета от учениците, които не пушат.

Честота на употребата на алкохол. Въпреки че се наблюдава тенденция за намаляване на консумацията на алкохол при учениците, включени в Програмата, не съществуват значими разлики между двете групи в честотата на употреба. И от двете групи „няколко пъти седмично“ употребяват алкохол приблизително една десета от учениците (ЕГ – 50,8 %, КГ – 43,79 %), една пета – „няколко пъти в месеца“, а две пети – „няколко пъти в годината“. Това може

да бъде свързано с по-толерантното отношение в семейството към употребата на алкохол, влиянието на рекламите и лесния достъп до алкохолни продукти.

Намалял е делът на учениците, които са склонни да приемат при предложение за употреба на алкохол от приятел. Учениците от КГ посочват по-често присъствие на купон, на който се предлагат алкохол и марихуана. Приблизително една пета и от двете групи е отправено предложение за употреба на дрога, като това се случва обикновено с консумация на алкохол.

Начало на употребата на алкохол. Констатира се по-късна възраст, която учениците от програмата свързват с консумирана първа чаша с алкохолна напитка. За контролната група средната стойност е $M = 10,07$, $SD = 2,35$; при експерименталната група $M = 11,07$, $SD = 2,30$.

Модел на употреба. Наблюдава се тенденция за повишаване дела на учениците, които не консумират алкохол при събиране с приятели ЕГ – 51,97 %, КГ – 44,67 %, но разликата не е статистически значима. Намалял е процентът на учениците, включени в програмата, които са склонни да употребят алкохол при предложение от приятел ЕГ – 17,8%, КГ – 26,27% ($t = 3,79$, при $tp = 3,29$ ($p < 0,001$)).

Учениците от КГ посочват по-често присъствие на купон, на който се предлага алкохол приятел ЕГ – 39,7%, КГ – 30,3% – ($t = 2,03$ при $tp = 1,96$ ($p < 0,05$)). Съществено е намаляла честотата на предложенията за употреба на алкохол при събиране в дома на връстници – ЕГ 16,93%, КГ – 25,54% ($t = 3,91$ при $tp = 3,29$ ($p < 0,05$)).

Употреба на нелегална дрога. По-висок е делът на учениците от ЕГ, които посочват, че никой сред приятелите им не е опитвал наркотик 87,59% – КГ – 73,7%. Значително намалява процентът на отбелязалите, че не са информирани за опити за употреба на ПАВ от връстници и приятели.

Приблизително на една пета от учениците и в двете групи е отправяно предложение за употреба на дрога. Готовност да откажат на предложение, направено от приятел, заявяват 95,7% от ЕГ и 88,7% от КГ – разликата е значима ($t = 4,82$ при $tp = 3,27$ ($p < 0,001$)).

Тези резултати се подкрепят и от проучвания, свързани с употребата на ПАВ, проведени в периода 2014 – 2015 г.¹²⁾ Авторите на изследването посочват, че съвместната употреба на алкохол и наркотици е честа практика в ученическите среди. Тя се е превърнала в престижна характеристика на повечето младежки събирания и това се приема като нормална практика за живота на тази общност.

Всеки пети от декларираните употреба заявява, че е приел вещество, което му е било представено за „законен“ заместител на наркотик или т.нар. нови „дизайнерски“ дроги. Налице е тревожна тенденция за все по-обигран и агресивен маркетинг, често базиран върху предоставянето на преднамерено невярна информация за съдържанието на веществото (по вид и чистота) и

ефектите върху потенциалния потребител. През последните една-две години медиите алармират и за опасността от въвличане на деца в продажба на наркотици, включително и сред свои съученици. Разпространението на вещества като марихуана, амфетамини и кокаин, както и на новите наркотици сред младите хора, а вече и сред тийнейджърите, буди загриженост за динамиката на проблемите с наркотиците през следващите години и свързаните здравни и социални последици.

2. Педагогически аспекти при реализиране на училищно базирана програма за превенция на употребата на ПАВ

Източници и форми за представяне на информация. Като предпочитан източник на информация за рисковете от употребата на ПАВ в двете групи посочват семейството и училището. За учениците от КГ медиите имат по-силно влияние – 53,42%, ЕГ – 43,7%, ($t = 3,69$, при $t_p = 3,29$ ($p < 0,001$)).

Представянето на проблеми, свързани с употребата на психоактивни вещества, и в двете групи предпочитат да се осъществява в часа на класа в училище в няколко поредни учебни години.

Тематично съдържание Като много полезна учениците са оценили информацията по темите, свързана с причините за употреба на психоактивни вещества – $M = 3,18$, $SD = 1,45$, влиянието им върху човешкото тяло – $M = 3,60$, $SD = 1,49$, умения за преодоляване на риска за употреба на ПАВ – $M = 3,11$, $SD = 1,38$, употребата на дрога в различни младежките субкултури – $M = 3,16$, $SD = 1,29$.

По отношение на съдържанието на програмите, програми за социално влияние, което обхваща по-широки лични и социални умения в съчетание с познания на социалните фактори и нормативните изисквания, са най-ефективни (Caria, Faggiano, 2011; Lemstra, Bennett, 2010).

Методи и средства. Предпочитаните методи за представяне на информацията са дискусиите, решаването на казуси, презентации, проучванията и експериментите, правенето на колажи, графити, комикси, електронните игри, разработване на тематични проекти в групи. Тези данни потвърждават направените констатации, че интерактивните методи имат по-благоприятен ефект в сравнение с използването само на фронтални методи на преподаване. Активността на учениците, взаимодействието с връстници и общността са от ключово значение в процеса на превенция.

Резултатите на въпросите в анкетата, свързани с информираността и отношението на учениците по проблеми, свързани с употребата на психоактивни вещества, разкриват, че 85,1% от тях са отговорили вярно на поставените въпроси, докато при контролната група този дял е 67,8%. Разликата е статистически значима – стойността на критерия на Стюдънт е $t = 7,67$ при $t_p = 3,29$ ($p < 0,001$). Освен това 81% от КГ заявяват, че знаят за вредното въздействие на наркотиците върху техния организъм, но 67% се затрудняват да посочат върху

кои органи и системи оказват влияние отделни наркотици и при кои от тях се развива психическа и физическа зависимост.

Проучването показва, че учениците, участвали в Програмата, заявяват по-категорично позицията си по отношение на въздържането от употребата на ПАВ. Значима част от тях биха се включили като доброволци при представяне на проблеми, свързани с употребата на ПАВ, сред връстниците си, а 94,7% изказват одобрение към забраната за тютюнопушене на обществени места.

Въвеждането в образователната система на нови нормативни и планови документи наложи актуализиране на основните структурни компоненти на „Програма за превенция на употребата на тютюн, алкохол и наркотични вещества сред ученици от V – VII клас“ и утвърждаването ѝ през учебната 2016/2017 г. от МОН и МЗ съобразно изискванията на Наредба № 6⁽¹⁾ в случаите, при които Програмата се координира от външни за училището институции.

Изследванията показват, че ползите от програмите за превенция в прогимназията намаляват без последващи програми в гимназията. Превантивната програма е подкрепена с дългосрочни, многократни интервенции за засилване на първоначалните цели на превенцията чрез разработената и реализирана „Програма за превенция на употребата на наркотични вещества сред ученици от VIII – XII клас“ и на други дейности в областта на превенцията на рисковото поведение на децата и младежите. Необходимо е да бъдат извършени допълнителни наблюдения относно процеса на реализиране Програмата. Въпреки че учените твърдят, че многокомпонентните програми са по-ефективни от еднокомпонентните, много училища не успяват да инвестират време и ресурси във всички компоненти (Malmberg, at al., 2014; Vigna Taglianti, at al., 2014). Това предполага системен мониторинг, оценка и развитие на програмата, оценка на въздействието.

Заклучение

Образователните компоненти на Програмата за превенция на употребата на психоактивни вещества в V – VII клас са насочени към намаляването на рисковете и засилване на предпазващите фактори чрез прилагане на цялостен, системен общоучилищен подход и развитие на училищната култура. Въз основа на извършения анализ могат да бъдат формулирани следните изводи.

1. Констатира се намаляване дела на учениците, които пушат инцидентно. Наблюдава се отлагане във времето на употребата на тютюн и алкохол. В модела на употреба се констатира понижаване на консумацията при събиране с връстници. Значимо е намаляло присъствието на ученици от ЕГ в помещения, в които се пуши. Намалял е делът на учениците, които споделят за употреба на нелегални наркотици в района на училището и от приятел.

2. Установена е тенденция за намаляване на момчетата, които пушат устойчиво, но не съществуват значима разлики при момичетата в тази група. В модела на употреба се наблюдава тютюнопушене, когато са сами. Средата от връстници

има значим регулиращ ефект при опит за употреба. При учениците с устойчива употреба се констатира проблеми в общуването с приятели и родители. Не се наблюдават значими разлики между двете групи по отношение на честотата на употреба на алкохол.

3. Учениците оценяват като ефективни дейностите по реализиране на Програмата в училищата. Повишени са знанията им за влиянието на психоактивните вещества и уменията им за преодоляване на рискови ситуации за употреба. Значим процент изказват готовност за включване като доброволци при реализиране на превенцията и подкрепят обществените дейности за ограничаване на употребата на ПАВ.

При развитието на Програмата е необходимо да бъдат подобро мерките за:

- реализиране на вторична превенция, насочена към непълнолетни лица в риск, предотвратяване на проблеми в поведението и затруднения в процеса на обучение, формиране на житейски умения, подкрепа на социалната активност и академичната подготовка, развитие на интересите и потребностите на учениците в областта на спорта, изкуството, науката и техниката и ползотворно структуриране на свободното време. Въпреки че в програмата е изведена тази насока от превантивната дейност, в процеса на реализирането ѝ в училищата има определена специфика, която трябва да бъде отчитана;

- допълване на учебното съдържание на Програмата с теми, свързани с превенция на употребата на нелегални психоактивни вещества с акцент върху употребата на марихуана, „дизайнерска дрога“ и рискове от съвместната употреба на алкохол и наркотици;

- развитие на училищна среда и култура, които да благоприятстват устойчивостта на резултатите от реализирането на Програмата. Стратегии, които да дадат увереност, че всички членове на училищната общност допринасят и подкрепят училищните политики на действие, както и процедурите за справяне с въпросите по наркотиците;

- укрепване на взаимодействието между училището, семейството, медиите и общността. Съвместното сътрудничество трябва да се развие с цел вземане на решения. Учениците, училищният персонал, родителите, практикуващите по превенцията, агенциите по препращане и широката общественост трябва да си сътрудничат, за да вземат решения относно политиката на действие срещу наркотиците, включително и справянето с инциденти, свързани с тях.

БЕЛЕЖКИ

1. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2018), European Drug Report 2018: Trends and Developments, Publications Office of the European Union, Luxembourg. p.40.

2. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2013), European drug prevention quality standards: a quick guide, EMCDDA, Publications Office of the European Union, Lisbon.
3. European Commission, (2013), Drugs Strategy 2013 – 2020 Action Plan on Drugs, SWD (2015) 257 final, Brussels, 27.11.2015, COM(2015) 584 final.
4. Министерски съвет на Република България (2014), Национална стратегия за борба с наркотиците 2014 – 2018: План за действие за изпълнение на Националната стратегия за борба с наркотиците.
5. Училища: ОУ „Хр. Смирненски“ – Добрич, СОУ „Асен Златаров“ – Шабла, ОУ „Йордан Йовков“ – Каварна, ОУ „Ив. Вазов“ – с. Зафирово, ОУ „Отец Паисий“ – с. Дянково, ОУ „Васил Левски“ – гр. Дулово, ОУ „Любен Каравелов“ – гр. Попово, ОУ „Н. Й. Вапцаров“ – Търговище, ОУ „Ак. Д. Йорданов“ – Омуртаг, ОУ „Никола Икономов“ – Разград, ХТГ „Мария Кюри“ – Разград, ОУ „Хр. Ботев“ – Разград, ОУ „Ив. Тургенев“ – Разград, ПНГ „Ак. Н. Обретенев“ – Разград, ПГИ „Р. Шуман“ – Разград, ГПЧЕ „Е. Йосиф“ – Разград, ОУ „Хр. Ботев“ – с. Руец, ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, СУ „С. Доброплодни“ – Шумен, ОУ „Панайот Волов“ – с. Мадара, ОУ „Захари Стоянов“ – Варна, ОУ „Д. Дебелянов“ – Варна, ОУ „Н. Й. Вапцаров“ – Варна, ОУ „Хр. Смирненски“ – с. Тополи, ОУ „Панайот Волов“ – Галата, ОУ „Св. Кл. Охридски“ – с. Константиново, ОУ „Добри Войноков“ – с. Каменар, ОУ „Св. Кл. Охридски“ – с. Изворско, ОУ „Св. св. Кирил и Методий“ – с. Ясеновец, ОУ „Г. Раковски“ – гр. Раковски, ОУ „Отец Паисий“ – Силистра, ОУ „Ив. Вазов“ – Силистра, ОУ „Кирил и Методий“ – Силистра, ОУ „Йордан Йовков“ – Дулово, СУ „В. Левски“ – Шумен, СУ „В. Левски“ – с. Градище, ОУ „Д. Благовев“ – Шумен, СУ „Трайко Симеонов“ – Шумен, ОУ „Д-р Петър Берон“ – Шумен, ОУ „Г.С. Раковски“ – Варна, СОУ „Св. Кл. Охридски“ – Варна, СОУ „Ел. Пелин“ – Варна, СОУ „П. К. Яворов“ – Варна, ОУ „Д. Чинтерев“ – Варна, ОУ „Н. Бозвели“ – Варна.
6. Kozhuharova, P. (2012), Study of Smoking and Use of Alcohol of Among 5-th to 7-th Graders and Guidelines for Implementation of a School-Based Program for the Use of Psychoactive substance. *Practice and Theory in Systems of Education*, 4, 439 – 452.
7. Kozhuharova, P. (2015), Professional Attitudes of the Teachers in Implementation of a School-Based programme for the Prevention of the Use of Psychoactive Substances among in 5-th – 7-th grade. *Practice and Theory in Systems of Education*, 3.
8. Наредба за приобщаващо образование от 11.11.2016 г.
9. Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование от 11.10.2016 г., в сила от 11.10.2016 г.
10. Наредба № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите специалисти (Обн. – ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г в сила от 27.09.2016 г.

11. Наредба № 6 от 11 април 2014 г. за условията и реда за осъществяване на програми за превенция на употребата на наркотични вещества, Министерство на здравеопазването, Министерство на образованието и науката.
12. Тенденции за разпространение на наркотици и проблемите, свързани с тяхната употреба (2015), Община Варна.

ЛИТЕРАТУРА

- Апостолов, А., Тодоров, И., Жекова, С. & Костова, Д. (2009). *Употреба на цигари и алкохол сред ученици IX–XII клас*. Шумен: Епископ Константин Преславски.
- Баракян, Г. & Мизова, Б. (2011). *Предизвикателства и алтернативи в практиките по превенция на употребата на психоактивни вещества. Четири гледни точки*. София: Св. Климент Охридски.
- Botvin, G. J. & Griffin, K. W. (2004) Life skills training: empirical findings and future directions. *J Prim Prev*.
- Caria, M. P. Faggiano, F., Bellocco, R. & Galanti, M. R. (2011) The EU-Dap study group. Effects of a school-based prevention program on European adolescents' patterns of alcohol use. *Journal of Adolescent Health*, 48 (2), 182 – 188.
- Conrod, PJ, Castellanos-Ryan, N, Strang, J. (2010) Brief personality-targeted coping skills interventions and survival as a non-drug user over a 2-year period during adolescence. *Arch Gen Psychiatry*, 67:85 – 93.
- Димитров, Д. (2011) Оценка на разпространението на незаконните психоактивни вещества сред учениците от IX и X клас. *Наркотици и наркомании*, 3 – 4.
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F. and Arthur, M. (2002). Promoting science-based prevention in communities. *Addictive Behaviors*, 90 (5):1 – 26.
- Holm, S., Tolstrup, J., Thylstrup, B. & Hesse, M. (2012). *Neutralization and glorification: Cannabis culture-related beliefs predict cannabis use initiation*. Drugs: Education, Prevention & Policy.
- Иванов. И. (2005) *Мениджмънт на ученическия клас*. Шумен: Епископ Константин Преславски.
- Kyrrestad, S., Adolfsen, F., Fossum, S., Kaiser, S. & Martinussen, M. (2014). Effectiveness of school-based preventive interventions on adolescent alcohol use: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Substance Abuse Treatment, Prevention & Policy*, 9, 31 – 55.
- Lemstra, M., Bennett N., Nannapaneni, U., Neudorf, C., Warren L., Kershaw, T. et al. (2010). A systematic review of schoolbased marijuana and alcohol prevention programs targeting adolescents aged 10 – 15. *Addiction Research & Theory*, 1, 84 – 96.

- Malmberg, M., Kleinjan, M.1, Overbeek, G., Vermulst, A., Monshouwer, K., Lammers, J. & Vollebergh, W. (2014). Effectiveness of the 'Healthy School and Drugs' prevention programme on adolescents' substance use: a randomized clustered trial. *Addiction*, 6, 1031 – 1040.
- Moon, D., Hecht, M., Jackson, K. and Spellers, R. (1999). Ethnic and gender differences and similarities in adolescent drug use and refusals of drug offers. *Substance Use and Misuse*, 34(8), 1059 – 1083.
- Oetting, E. R., Beauvais, F. & Edwards, R. (1989). Alcohol and Indian youth: social and psychological correlates and prevention. In: R. Wright, Jr. & T. D. Watts (Eds.), *Alcohol problems of minority youth in America*.
- Попов, Г. (2003). *Дрози и превенция*. Варна: Стено.
- Spoth, R.L., Redmond, D., Trudeau, L. and Shin, C. (2002). Longitudinal substance initiation outcomes for a universal preventive intervention combining family and school programs. *Psychology of Addictive Behaviors*, 16(2).
- Turhan, A., Onrust, Si., Klooster, P. & Pieterse, M. (2017). A school-based programme for tobacco and alcohol prevention in special education: effectiveness of the modified 'healthy school and drugs' intervention and moderation by school subtype. *Addiction*, 3, 533 – 543.
- Vigna Taglianti, F., Galanti, M., Burkhart, G., Caria, M., Vadrucchi, S. & Faggiano, F. (2014). Unplugged, a European school-based program for substance use prevention among adolescents: Overview of results from the EU-Dap trial. *New Directions for Youth Development*. 141, 67 – 82.
- Vogl, L. E., Teesson, M., Newton, N. C. & Andrews, G. (2012). Developing a school-based drug prevention program to overcome barriers to effective program implementation: The CLIMATE schools: Alcohol module. *Open Journal of Preventive Medicine*, 2(3), 410 – 422.

REFERENCES

- Apostolov, A., Todorov, I., Zhekova, S. & Kostova, D. (2009). *Use of cigarettes and alcohol among the students from IX – XII class*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.
- Barakyan, G. & Mizova, B. (2011). *Predizvikatelstva i alternativi v praktikite po preventsiya na upotreбата na psikhoaktivni veshchestva Chetiri gledni točki*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Botvin, G. J. & Griffin K. W. (2004) Life skills training: empirical findings and future directions. *J Prim Prev*.
- Caria, M. P. Faggiano F., Bellocco R. & Galanti, M. R. (2011) The EU-Dap study group. Effects of a school-based prevention program on European adolescents' patterns of alcohol use. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 182 – 188.

- Conrod, P.J., Castellanos-Ryan, N. & Strang, J. (2010) Brief personality-targeted coping skills interventions and survival as a non-drug user over a 2-year period during adolescence. *Arch Gen Psychiatry*, 67, 85 – 93.
- Dimitrov, D. (2011) Evaluation of the prevalence of illicit psychoactive substances among students in 9-th and 10-th grade. *Narkotici i narkomanii*, 3 – 4.
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F. and Arthur, M. Promoting science-based prevention in communities. *Addictive Behaviors*, 90(5), 1 – 26, 2002.
- Holm, S., Tolstrup, J., Thylstrup, B. & Hesse, M. (2012). Neutralization and glorification: Cannabis culture-related beliefs predict cannabis use initiation. *Drugs: Education, Prevention & Policy*. 1, 48 – 53.
- Ivanov, Ivan P. (2005). *Menidzhmunt na uchenicheskaya klas*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.
- Kyrrestad, S., Adolfsen, F., Fossum, S., Kaiser, S. & Martinussen, M. (2014). Effectiveness of school-based preventive interventions on adolescent alcohol use: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Substance Abuse Treatment, Prevention & Policy*, 9, 31 – 55.
- Lemstra, M., Bennett, N., Nannapaneni, U., Neudorf, C., Warren L., Kershaw, T., et al. (2010). A systematic review of schoolbased marijuana and alcohol prevention programs targeting adolescents aged 10–15. *Addiction Research & Theory*, 1, 84 – 96.
- Malmberg, M., Kleinjan, M.I., Overbeek, G., Vermulst, A., Monshouwer, K., Lammers, J. & Vollebergh, W. (2014). Effectiveness of the ‘Healthy School and Drugs’ prevention programme on adolescents’ substance use: a randomized clustered trial. *Addiction*. 6, 1031 – 1040.
- Moon, D., Hecht, M., Jackson, K. and Spellers, R. (1999). Ethnic and gender differences and similarities in adolescent drug use and refusals of drug offers. *Substance Use and Misuse*, 34(8), 1059 – 1083.
- Oetting, E. R., Beauvais, F. & Edwards, R. (1989). Alcohol and Indian youth: social and psychological correlates and prevention. In: R. Wright, Jr. & T. D. Watts (Eds.), *Alcohol problems of minority youth in America*.
- Popov, G. (2003). *Drogi i prevencia*. Varna: Steno.
- Spoth, R.L., Redmond, D., Trudeau, L. and Shin, C. (2002). Longitudinal substance initiation outcomes for a universal preventive intervention combining family and school programs. *Psychology of Addictive Behaviors*, 16(2).
- Turhan, A., Onrust, Si., Klooster, P. & Pieterse, M. (2017). A school-based programme for tobacco and alcohol prevention in special education: effectiveness of the modified ‘healthy school and drugs’ intervention and moderation by school subtype. *Addiction*, 3, 533 – 543.

- Vigna Taglianti, F., Galanti, M., Burkhart, G., Caria, M., Vadrucchi, S. & Faggiano, F. (2014). Unplugged, a European school-based program for substance use prevention among adolescents: Overview of results from the EU-Dap trial. *New Directions for Youth Development*. 141, 67 – 82.
- Vogl, L. E., Teesson, M., Newton, N. C. & Andrews, G. (2012). Developing a school-based drug prevention program to overcome barriers to effective program implementation: The CLIMATE schools: Alcohol module. *Open Journal of Preventive Medicine*, 2 (3), 410 – 422.

SCHOOL-BASED PREVENTION OF THE DRUGS ABUSE AMONG FIFTH TO SEVENTH GRADE STUDENTS

Abstract. The aim of the study is to explore the trends in the alcohol and drug abuse among students from 5-th to 7-th grade and, subsequently, to define problematic areas as well as the appropriate interventions for the implementation of a prevention school-based program in this setting. The program builds on an on-going three-year prevention among teenagers. It is run by a team of teachers, experts and young volunteers. The structure and the aspects of the program are presented. In 2017, the study was conducted by using standardized questionnaires and an intervention in a group of 1,396 7-th grade students from 36 schools in the South-Eastern Region of Bulgaria. Their results have been compared with a control group of 7-th grade students. The selected indicators for the assessment of the tobacco and alcohol abuse were: frequency of use, age at first alcohol or tobacco use, use patterns, and sexual development. Furthermore, risk factors as well as protective factors associated with the peers groups and family environment have been studied. Pedagogical aspects in the implementation of the school-based program were addressed by the awareness and attitudes of students towards drug abuse, a dedicated curriculum, methods and forms of preventive action. In conclusion, the established program managed to: reduce the proportion of students who smoke occasionally; delay the first tobacco use; decrease the rates of tobacco use when meeting peers. Although there was no significant overall difference between the two groups in the frequency of alcohol use, the frequency of alcohol abuse at parties decreased significantly; a higher proportion of students in the intervention group claimed not having friends who have ever tried drugs.

Keywords: health education; school-based prevention of drug use; legislation; teachers; students; risk factors; protective factors

✉ **Dr. Penka Kozhuharova, Assoc. Prof.**
University of Shumen „Bishop Konstantin Preslavsky”
Shumen, Bulgaria
E-mail: p.kozhuharova@shu.bg